

Artur Markowski

"Polin. Studies in Polish Jewry. Polish — Jewish Relations in North America. T. 19 (2007)", red. Mieczysław B. Biskupski, Anthony Polonsky :
[recenzja]

Przegląd Historyczny 100/1, 166-170

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

—nieudolnym przywódcą nadchodzącej rewolty”. Czy słuszna jest taka opinia? Nie do końca, zwłaszcza, gdy się jest po lekturze biografii Imre Nagya autorstwa Jánosa M. R a i n e r a¹⁴, który zarysował bardzo tragiczną sylwetkę premiera rewolucji, uwikłanego w rozgrywki Moskwy, rozdartego pomiędzy własnymi przekonaniem a wiarą w Węgry. Za tę wiarę w ojczyznę, niezależną od przekonania, zapłacił sfinansowanym procesem, po którym spoczął w haniebnym sposobie owinięty papą i drutem kolczastym w cmentarnej kwaterze złoczyńców. Ciekawy jest rozdział drugi, w którym został opisany stosunek Stanów Zjednoczonych do Węgier. Gati krytycznie ocenia rolę, jaką odegrały USA w stosunku do Węgier. Twierdzi, że gdyby nie Radio Wolna Europa, Stany Zjednoczone byłyby na Węgrzech nieobecne. Węgierskiej sekcji Radia Wolna Europa też nie szczędzi słów krytyki, gdyż podburzała poprzez eter Węgrów do walki. W późniejszych latach na audycjach węgierskiej sekcji RWE uczono młodych dziennikarzy jak nie należy prowadzić tego typu programów. Dobrym podsumowaniem może być cytat z książki: „I oto mamy wytłumaczenie, dlaczego amerykańska polityka wobec Węgier i całej Europy Środkowo-Wschodniej polegała raczej na słowach niż czynach. Pasował do niej szyderczy skrót NATO: *No Action, Talk Only* (żadnych działań, tylko gadanie)”.

Cechą wyróżniającą jest sięgnięcie przez autora do źródeł CIA, Radia Wolna Europa, Departamentu Stanu USA i Białego Domu.

Rewolucja Węgierska 1956 r. ma bogatą literaturę, jednak wciąż bardzo mało jest polskich wydań i edycji. Szkoda, bo rok 1956 ponownie połączył historyczne losy Polaków i Węgrów, więc tym bardziej obecność zagranicznej literatury przedmiotu na polskim rynku jest jak najbardziej wskazana. Omówione powyżej trzy pozycje są dobrym tego początkiem.

* * *

„Polin. Studies in Polish Jewry. Polish — Jewish Relations in North America”, red. Mieczysław B. B i s k u p s k i, Anthony P o l o n s k y, t. XIX, 2007, s. 653.

Uznane wydawnictwo Littman opublikowało dziewiętnasty tom „Polin”, prestiżowego periodyku poświęconego historii polskich Żydów. Kontynuuje on przyjęty przez Anthony’ego P o l o n s k y’ e g o¹ (współredaktorem tomu jest Profesor Mieczysław B i s k u p s k i²) zwyczaj prezentowania w poszczególnych numerach określonych i z góry ustalonych tematów przewodnich. Otrzymaliśmy tym razem dużą dawkę artykułów dotyczących stosunków polsko-żydowskich w Ameryce Północnej. Prócz tego, kilka tekstów z różnych obszarów *Jewish studies* prezentujących z założenia nowe ustalenia w zakresie nie zawsze „świeżych” problemów badawczych. Cztery z nich mają charakter artykułów recenzyjnych. Tom wieńczy prowadzona już od długiego czasu zażarta

¹⁴ J. M. R a i n e r, *Imre Nagy. Biografia polityczna*, Warszawa 2003.

¹ Prof. Antony Polonski pracuje w Brandeis University i The United States Holocaust Memorial Museum. Zajmuje się historią Żydów w Europie Wschodniej, w szczególności stosunkami polsko-żydowskimi.

² Prof. Mieczysław Biskupski pracuje w Central Connecticut University, zajmuje się *Polish studies*.

polemika pomiędzy Leszkiem Hońdó, autorem książki o cmentarzu żydowskim w Krakowie³ i recenzentami tejsze: Andrzejem Trzciskim i Marcinem Woźdżiskim, oraz *in memoriam* poświęcone Jackowi Kuroniowi.

Na wstępie należy zauważyć, że podjęty przez autorów i redaktorów temat przewodni jest pionierski. W dotychczasowej literaturze przedmiotu pojawiały się prace dotyczące zarówno Polonii amerykańskiej (przede wszystkim w USA)⁴, żydowskich emigrantów z Europy na kontynencie amerykańskim⁵, czy wreszcie opinii i stanowisk społeczeństwa USA wobec spraw polskich⁶. Niedawno ukazała się także praca poświęcona stosunkowi rządu USA do spraw polskiego żydostwa⁷. Brakuje jednak wyraźnie wyników badań dotyczących relacji w społecznościach emigrantów na kontynencie amerykańskim. Jak dotkliwy jest to brak, przekonać się możemy wnikliwie czytając artykuły zamieszczone w prezentowanym periodyku.

Wspomnieć wypada, że dość prężnie działające środowisko polskich amerykanistów dotychczas skutecznie pomija problematykę prezentowaną w niniejszym tomie. Skupione wokół uczniów Andrzeja Bartnickiego (Krzysztof Michałek, Halina Parafianowicz, Andrzej Mania) koncentruje swoją uwagę przede wszystkim na aspektach historii politycznej, dyplomacji i politologii z wyraźnym ograniczeniem geograficznym do terenów USA⁸. Nie podejmują problemu relacji polsko-żydowskich na kontynencie amerykańskim pracownicy Centrum Studiów Latinoamerykańskich Uniwersytetu Warszawskiego (CESLA)⁹ ani Ośrodka Studiów Amerykanistycznych (OSA). Podobnie historycy związani z placówkami zagranicznymi praktycznie nie poruszali tematu relacji dwóch diaspor. W tym świetle pionierskość ujęcia wydaje się niezaprzeczalna, niestety jak każda inicjatywa pierwotna — ma swoją cenę...

Pierwszą kontrowersję wzbudza już, w konfrontacji z jego zawartością, tytuł tomu. Frapujące, na pierwszy rzut oka, ogarnięcie kontynentu północnoamerykańskiego okazuje się nad wyraz, by tak rzec, USA-centryczne. Większość zamieszczonych prac skupia się całkowicie (geograficznie) na Stanach Zjednoczonych, a przecież to nie jedyne państwo Ameryki Północnej. Dwa artykuły dotyczące Kanady i Jamajki nie zmniejszają poczucia dysproporcji. To z pewnością cena jaką redaktorom wypadło zapłacić za podjęcie tematu pomijanego i bardzo „nizowego”. Mimo oczywistej wagi stosunków polsko-żydowskich w USA, chociażby przez wzgląd na liczebność obu społeczności (ale nie tylko), tytuł wydaje się nieco mylący. Daje na wstępie ogromną nadzieję — przy bliższym rozpoznaniu nieco rozczarowuje. Może w obliczu nad wyraz skąpych badań nad stosunkami pol-

³ L. Hońdó, *Stary żydowski cmentarz w Krakowie. Historia cmentarza, analiza hebrajskich inskrypcji*, Kraków 1999.

⁴ K. Groniowski, *Grupa etniczna a kraj pochodzenia: kształtowanie się ideologii polskich Amerykanów (1918–1939)*, „Dziele Najnowsze” 1999, nr 2, s. 89–103; W. Zachariasiewicz, *Etos niepodległościowy Polonii amerykańskiej*, Warszawa 2006.

⁵ M. F. Jacobson, *Special Sorrows: the Diasporic Imagination of Irish, Polish and Jewish Immigrants in the United States*, Barkley 1998.

⁶ P. Wróbel, *Polacy, Żydzi i odbudowa Polski na stronach The New York Timesa w 1918 i 1919 roku*, [w:] *Rozdział wspólnej historii. Studia z dziejów Żydów w Polsce ofiarowane profesorowi Jerzemu Tomaszewskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red: J. Żyndul i M. Kula, Warszawa 2001, s. 181–198.

⁷ P. Różański, *Stany Zjednoczone wobec kwestii żydowskiej w Polsce 1918–1921*, Gdańsk 2007.

⁸ Pokłosiem badań tego środowiska jest kilka monumentalnych syntez historii USA oraz prace dot. stosunków USA z innymi państwami.

⁹ Optymistycznie możemy potraktować wystąpienie Pani Magdaleny Szkwarek na konferencji judaistycznej dla młodych naukowców zorganizowanej przez studentów IH UW w roku wiosną 2007 r. na temat diaspory żydowskiej w Kolumbii (autorka związana jest z CESLA).

sko-żydowskimi w innych niż USA państwach Ameryki Północnej, warto było ograniczyć zakres tematyczny?

Trudno też odpowiedzieć na pytanie, czy stosunki polsko-żydowskie w Ameryce Północnej są aż tak istotnym problemem badawczym, by poświęcać mu cały numer prestiżowego pisma. Z jednej strony bowiem brak badań nad tym tematem wymagałby udzielenia odpowiedzi twierdzącej. Z drugiej jednak funkcjonuje wiele innych tematów wymagających podjęcia próby podsumowania stanu badań i stymulowania ich dalszego rozwoju¹⁰.

Przyjrzyjmy się bliżej zawartości recenzowanego periodyku. Część tematyczna poprzedzona jest bardzo interesującym i niezmiernie wartościowym wstępem odredaktorskim. Anthony Polonsky i Mieczysław Biskupski scharakteryzowali w dość syntetyczny sposób wspólne dzieje emigrantów Polaków i Żydów w USA. Pośród autorów tej partii pisma przeważają badacze polscy bądź polskiego pochodzenia. Czy wskazuje to na jednostronny krąg zainteresowanych historią wzajemnych relacji Polaków i Żydów w Ameryce?

Warto w kilku chociażby słowach przedstawić zawartość całego tomu. Karen M a j e w s k i poruszyła w swoim artykule problem powieści pisanych przez chrześcijańskich i żydowskich emigrantów z Polski do USA. Ewa M o r a w s k a i Mieczysław Biskupski skupili się na historycznych analizach stosunków polsko-żydowskich. Teksty obydwu autorów mają pionierski charakter i stanowią istotny wkład w historiografię USA.

Nieco bardziej szczegółowo potraktował „zadaną problematykę” Andrzej K a p i s z e w s k i, skupiając swoją uwagę na przedstawieniu roli organizacji (Amerykańskiej Federacji Żydów Polskich) w skomplikowanych relacjach polsko-żydowskich w okresie międzywojennym.

Na uwagę zasługuje artykuł Johna R a d z i l o w s k i poświęcony konfliktom polsko-żydowskim w międzywojennym Chicago. Chociaż brak perspektywy socjologicznej (socjologia konfliktu społecznego) z pewnością zubożył warstwę analityczną pracy, należy ona zdecydowanie do najciekawszych z zawartych w recenzowanym tomie.

David E n g e l omówił stosunki Polonii amerykańskiej i polskiego żydostwa w czasie II wojny światowej. Atutem artykułu są zamieszczone w nim dokumenty źródłowe. Tomasz P o t w o r o w s k i analizował ewakuację Żydów polskich z Portugalii na Jamajkę. Opisał działania rządów polskiego i brytyjskiego oraz Ligi Narodów, ukazując ewakuację jako ewenement. Autor nie uwzględnił jednak przypadku Danii, czy kilkakrotnie zorganizowanych z powodzeniem działań ewakuacyjnych prowadzonych w stosunku do (m.in. polskich) dzieci. W tym kontekście przypadek portugalski traci nieco ze swojej wyjątkowości.

Artykuł Daniela S t o n e ' a jest jedynym (z prezentowanego zbioru) opartym na źródłach prasowych. Autor przeanalizował kanadyjską prasę polonijną, i żydowską (w języku angielskim i jidysz) pod kątem informacji o Zagładzie. Konstatacje nie wypadły szczególnie odkrywczo. Jeśli uwzględnimy do tego że Stone wykorzystał jedynie cztery gazety, możemy mieć pretensję, że w tytule zabrakło dookreślenia: „w świetle wybranych tytułów prasowych”.

Danusha V. G o s k a wkroczyła na pole działań z pogranicza literaturo- i kulturoznawstwa. Ustaliła, że w literaturze popularnej funkcjonuje stereotyp Polaka antysemita — gotowy do użytku (i niestety używany). Rozczarowuje nieco artykuł Jonathana K r a s n e r a dotyczący Europy Wschodniej w żydowskich podręcznikach w USA. Autor skupia się jedynie na obrazie Polski i Rosji (a to nie jest cała Europa Wschodnia). Śledzi ewolucję wizerunku pod wpływem m.in. Zagłady. Mimo zastrzeżeń autora, że problem jest traktowany w analizowanych źródłach (podręczniki do historii) powierzchownie, razi „zgubienie” innych narodów, szczególnie Białorusinów i Ukraińców,

¹⁰ Wystarczy chociażby wymienić np. badania demograficzno-historyczne, narodziny syjonizmu, historię edukacji czy organizacji i samoorganizacji diaspory.

których świadomość narodowa budziła się w okresie przez Krasnera omawianym. W dalszej części tomu, Stanislaus A. B I e i w a s napisał o roli Narodowej Rady Polsko–Żydowskiej i dialogu polsko–żydowskim. Stephen J. W h i t h i e l d przedstawił dość ogólne rozważania na temat znaczenia mniejszości żydowskiej w USA. Autor, próbując wyjaśnić żydowski fenomen, zupełnie zgubił nie przewodnią część tematyczną i nie napisał niczego o stosunkach polsko–żydowskich. Rona S h e r r a m y poruszyła temat Marszu Żywych i budowy żydowskiej tożsamości wśród amerykańskich nastolatków pochodzenia żydowskiego. Robert C h e r r y w socjologicznym tekście przedstawił wyniki badań przeprowadzonych wśród amerykańskich Żydów i Polaków (Amerykanów pochodzenia polskiego) dotyczące ich stosunku do Zagłady. Maja T r o c h i m c z y k omówiła problem tożsamości żydowskich kompozytorów polskiego pochodzenia w Kalifornii. Anna P. R o n e l l przedstawiła wyobrażenia literackie Europy Wschodniej w twórczości pisarzy żydowskiego pochodzenia w USA. Interesującą konkluzją artykułu jest to, że w pracach tej grupy literatów wyraźnie widoczny jest motyw *shtetl*. Anthony Polonsky w historiograficznym szkicu przeanalizował debatę dotyczącą sprawy Jedwabnego. Niezbyt optymistyczna konkluzja autora mówi o tym, że w części Polonii amerykańskiej nadal panują duże uprzedzenia w odniesieniu do społeczności żydowskiej.

John T. P a w l i k o w s k i skoncentrował swoją uwagę na osobistym doświadczeniu edukacyjnym i pojawiających się w trakcie pracy zawodowej wyzwaniach w stosunkach polsko–żydowskich determinowanych przez Zagładę.

Druga część recenzowanego numeru „Polin” składa się z kilku bardzo zróżnicowanych tematycznie tekstów. Czy rzeczywiście są to, jak twierdzi tytułu, działu nowe spojrzenia? I tak i nie. Z pewnością do materiałów „odświeżanych” należy zaliczyć artykuł Adama T e l l e r a dotyczący dualizmu pozycji Żydów w XVIII w. Niechęć do Żydów budowana w oparciu o niepopularność dobrej pozycji gospodarczej to wniosek, który trudno uznać za nowy. Podobnie tekst Laury Q u e r c i o l i M i n c e r o żydowskości Adama Mickiewicza — nie dość, że nie rozwiązuje funkcjonującego w nauce od wielu lat problemu, stanowi w znacznej części przedstawienie stanu badań, choć z drugiej strony jest to zaleta tego tekstu. Bardzo interesującą pracę napisał Toby W. C l y m a n. Opierając się na zachowanych w archiwum YIVO w Nowym Jorku zbiorze autobiografii młodzieży żydowskiej (wysłanych na konkurs organizowany przed wojną przez wileńskie YIVO), dał przykład dobrej analizy w kontekście *gender*. Autor nie zna jednak bardzo ciekawej pracy Aliny C a ł e j, która wydała część rzeczonych autobiografii drukiem, z dobrym komentarzem wstępnym¹¹.

Do nowych spojrzeń nie możemy zaliczyć także pracy Carli T o n i n i o polskim planie osiedlenia Żydów na Madagaskarze.

Jerzy T o m a s z e w s k i w szkicu recenzyjnym przestrzega przed ideologizacją prac naukowych (w tym wypadku skrajnie prawicową). Marek W i e r z b i c k i i Sarunas L i e k i s skoncentrowali się na problemach społeczności żydowskiej międzywojennej Wileńszczyzny. Idąc za tropem wcześniejszego tekstu Polonsky’ego Gunnar S. P a u l s s o n zrecenzował wyniki badań IPN nad sprawą mordu w Jadwabnem a David P a t t e r s o n przedstawił kilka krytycznych uwag o „czarnej księdze litewskich Żydów”.

Wspomniana wyżej Alina Cała zaprezentowała tekst będący wynikiem badań w ramach dużego projektu Żydowskiego Instytutu Historycznego — Instytutu Naukowo–Badawczego w Warszawie nad Towarzystwem Społeczno–Kulturalnym Żydów (w Polsce). Karen A u e r b a c h poruszyła problem tożsamości w kontekście postaci Henryka Grynberga, Jerzy Tomaszewski przedstawił problem rozprowadzania antysemitycznych wydawnictw w Polsce. W recenzowanym tomie nie

¹¹ Ostatnie pokolenie. Autobiografie polskiej młodzieży żydowskiej okresu międzywojennego ze zbiorów YIVO Institute for Jewish Research w Nowym Jorku, oprac. A. C a ł a, Warszawa 2003.

zabrakło też przedruku z prasy polskiej („Rzeczypospolita”) dotyczącego wydania wspomnień Ischaka P e r e c h o d n i k a.

Zebrane w 19. numerze „Polin” artykuły stanowią zbiór interesujący, choć w wielu przypadkach kontrowersyjny pod względem jakości wykonania. W części są to nowatorskie i pionierskie opracowania podjętych tematów, w wielu jednak wypadkach wydają się być cząstkowymi wynikami prowadzonych badań. Interdyscyplinarność temu jak zawsze stanowi jego zaletę, choć niewątpliwie brakuje etnografii oraz językoznawstwa. Wyraźnie jednak widać, że wspomniana wyżej „niszowość” tematu przysporzyła redaktorom sporo problemów ze skompletowaniem tekstów (nierównomierne rozłożenie akcentów tematycznych wewnątrz części poświęconej stosunkom polsko-żydowskim). Nie możemy więc się dziwić, że zabrakło prac wykorzystujących dorobek i metody tych dyscyplin.

Nowatorstwo nie tłumaczy jednak niepokojącego zjawiska — ograniczania bazy źródłowej. W wszystkich niemalże artykułach (oprócz jednego) części tematycznej wyraźnie zbyt słabo wykorzystywane są źródła prasowe. Tymczasem zarówno polska jak i żydowska prasa wychodziła w USA od drugiej połowy XIX w. w nakładach i formie umożliwiającej rzetelne konstatacje na jej podstawie¹². Tym większy jest to brak, że źródła prasowe stanowią bardzo dobrą podstawę do wieloaspektowych badań stosunków narodowościowych czy etnicznych. Z drugiej strony cieszy sięganie przez autorów po źródła przechowywane w archiwach polskich. Ogólnie można mieć mieszane uczucia wobec recenzowanej pozycji. Nienaganna edycja i nowatorstwo podjętego tematu rekompensują w części przedstawione wyżej ułomności. Nie możemy jednak o nich zupełnie zapominać. Dziewiętnasty numer „Polin” stanowić może dobrą inspirację do badań nad Żydami i Polakami w USA. Pozostaje mieć nadzieję, że pokazane przez autorów ścieżki będą kontynuowane na szerszej podstawie źródłowej i przy wykorzystaniu metod także innych dyscyplin naukowych.

Artur Markowski¹³
Uniwersytet Warszawski
Instytut Historyczny

Karel J e c h, *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*, Nakladatelství Vyšehrad, Praha, 2008, s. 331.

Autor tej książki jest synem wiejskiego nauczyciela i poznał w młodości tradycyjne, czeskie środowisko wiejskie. Z wykształcenia ekonomista, od wielu lat zajmuje się historią gospodarczą i społeczną przede wszystkim wsi, początkowo w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Pradze, w ostatnich latach w Instytucie Historii Współczesnej Akademii Nauk Republiki Czeskiej. Najnowsza jego książka jest podsumowaniem wieloletnich studiów, których wyniki w przeszłości mogły znaleźć się jedynie w ograniczonej mierze w druku (a w latach „normalizacji” jego książki wycofywano z księgarń).

¹² E. R ó z a n s k i, *100-lecie prasy polskiej w Ameryce*, Filadelfia 1963 (autor mówi o około 120 tytułach pism polonijnych).

¹³ Autor jest beneficjentem programu Start Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej w roku 2008.